

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 03.11.2019
Kabul Tarihi / Date Accepted : 26.12.2019
Yayın Tarihi / Date Published : 31.12.2019
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Güz / Autumn

Allah İnancında Aşırılık ve İtidal*

Dr. Hasan BULUT*

Anahtar Kelimeler:

Allah İnancı
Yahudi
Hristiyan
Sabii
İslâm
Sebeiiyye
Beyâniyye
Aşırılık
İtidal

ÖZ

Yüce Allah, insanı yaratmış ona doğru ve yanlış yolu göstermiştir. Kendisine hiçbir şekilde ortak koşulmaması ve hiçbir varlığa benzetilmemesi gerektiğini de vahiyyle bildirmiştir. Allah'ın (cc) bu emirlerine aldırış etmeyen Yahudi ve Hristiyanlar, Allah'a çocuk isnat etmiş, haham ve rahiplerini rab edinmiş, O'nun (cc) hakkında uygunsuz yakıştırmalarda bulunarak O'na (cc) şirk koşmuş ve dalalete sapmışlardır. Sabiiiler de melaikeye, yıldızlara ve putlara ibadet etmiş, semavî dinin asli mecrasından inhiraf ederek aşırıya düşmüşlerdir. İlahî dinlerdeki bu bozulmalar üzerine Allah (cc), indirdiği son ilahî kitap olan Kur'ân ile yapılan tahrifatlara dikkat çekmiştir. Kur'ân'ın ortaya koymuş olduğu temel iman esaslarına rağmen, zamanla İslâm dini bünyesinde yer aldığını söyleyen Sebeiiyye ve Beyaniyye gibi aşırı mezhepler de Allah'ın (cc) sıfatları hakkında teşbih ve tecsimi kabul ederek itidalden uzaklaşmışlardır. İşte bu çalışmada adı geçen din ve mezheplerin Allah inancında gösterdikleri aşırılık ile İslâm'ın bu husustaki itidal örneklerine yer verilecektir.

Extremism and Moderation in the Belief of Allah

Keywords:

Belief of Allah
Jewish
Christian
Sabii
Islam
Sebeiiyye
Declaration
Extremism
Moderation

ABSTRACT

Almighty Allah created man and showed him right and wrong paths. He also revealed that he should not be made joint in any way and should not be likened to any being. The Jews and Christians who ignored these commands of Allah (cc), attributed children to God, took rabies and priests to the Lord, and made misconceptions about Him (cc) and went astray. Sabiis worshiped angels, stars, and idols, diverted from the mainstream of the celestial religion, fell into extremism. Upon these distortions in the divine religions, Allah (cc) pointed to the distortions made with the last divine book, the Qur'an. In spite of the basic principles of faith revealed by the Qur'an, over time, denominations such as Sebeiiyye and Beyaniyye, who say that they are part of the Islamic religion, have been diverted from moderation by accepting the diagnosis and representation of Allah (cc). In this study, the examples of the extremism by the religions and sects mentioned in the belief in Allah and the sobriety examples of Islam will be included.

* Bu makale, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Tefsir Bilim Dalı'nda hazırladığımız doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Dr., Malatya Battalgazi Orduzu Nadire Dernek Ortaokulunda Müdür, E-posta: hasanbulut1244@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6924-9651>.

Bulut, H. (2019). "Allah İnancında Aşırılık ve İtidal", *Academic Knowledge*, 2(2), 141-156. doi.org/10.5281/zenodo.3596371

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ak> | <mailto:academic.knowledge@yandex.com>

İnsanoğlu, var olduğundan bu yana yeryüzünde Allah'a (cc) inananlar olduğu gibi başka bir güce inananlar da olmuştur. Aşırı insan ile mutedil insanın inancı arasındaki fark, inandıkları gücü tayin etmekte, ona verilen isim ve sıfatlarda belirginleşmektedir. Binaenaleyh inanma ve inanılan güçten yardım dileme, insanın fitrî bir özelliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanların yıldız, su ve ateş gibi cansız; rûh veya beden gibi canlı varlıklara aşırı bir kudret atfetmeleri bir çeşit yoldan çıkma olarak görülse bile bu durum, fitrî bir duygunun yanlış bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.

Yüce Allah, zâtı dışındaki varlıklara kutsiyet atfetmeyi Kur'ân'ın birçok âyetinde zulüm olarak nitelemektedir. Kendisini tek ve benzersiz bir güç olarak tanıtan ve kullarından öncelikle buna inanmalarını isteyen Allah (cc), meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete ve kadere iman etmeyi de emretmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'da asıl iyiliğin iman esaslarına inanmak ve bunun gereğini yapmak olduğu beyan edilmektedir: "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı yönlerine çevirip durmanız değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplar ve peygamberlere inananların; mala olan düşkünlüklerine rağmen, onu akrabaya yetimlere, fakirlere, yolda kalmışlara, isteyenlere ve kölelere verenlerin; namazı ikame eden, zekâtı veren, sözleştiklerinde sözlerini bihakkın ifa eden ve zorlukta, hastalıkta ve harbin şiddetli zamanlarında metanet gösterenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, sadık olanlardır. İşte bunlar, Allah'a isyan etmekten korunanlardır" (el-Bakara 2/177). Kâbe'ye yönelmenin emredilmesi, Ehli Kitap'tan bir zümre ile bir kısım müminlere ağır gelmesi üzerine iman esaslarına inanmanın önemini vurgulayan bu âyet indirilmiştir. (İbn Kesir, 1420/1999, s. 3: 682)

Yahudiler, Batı yönünde Beytu'l-Makdis'e doğru, Hristiyanlar ise Doğu istikametine dönerek ibadette bulunuyorlardı. Onlardan her bir grup, iyiliğin kendi kiblelerine dönmekle mümkün olabileceğini, kendilerinin dışındaki insanların kiblelerinde herhangi bir iyiliğin olmayacağını söylüyordu. (Beydâvî, 1418, s. 1: 121; İbnü'l-Cevzî, 1422, s. 1: 135; Vâhidî, 1959, s. 33) Âyette, Ehli Kitâb'ın bu iddialarının yanlış olduğu, asıl iyiliğin iman esaslarının tümüne birden inanmak ve her hususta İslâm'ın emirlerine uymak olduğu belirtilmiştir.

İman esaslarının bir bütün olduğunu vurgulayan başka bir âyette, Ehli Kitab'ın iman konusunda bir ayrıcalığa ve istisnaya gitmeleri kınanmış, onların bu imanlarının ise hakikatte iman olmadığı zikredilmiştir: "Peygamber, Rabbinden kendisine inzâl edilene inandı, müminler de (inandılar). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandılar ve şöyle dediler: "Onun elçilerinden hiçbirini (diğerinden) ayırmayız." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden af dileriz. Nihayetinde dönüş yalnız sanadır" (el-Bakara 2/285). Bu âyette gerçek imanın, müminlerde olduğu gibi, istisnasız tüm iman esaslarına inanmak olduğu açıkça beyan edilmiştir.

Allah'a inanmadan diğer iman esasları tek başına bir anlam ifade etmediği için sıralamanın en başında Allah'a İman esasına yer verilmiştir. Sonraki sıralamalarda Melekler, Yüce Allah'ın mesajını insanlara ulaştıran birer vasıta oldukları için ikinci sırada, meleğin Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği vahiy olan Kitaplara İman üçüncü sırada, vahiy meleklerden alan Peygamberlere İman da dördüncü sırada yer almıştır. Dolayısıyla her bir iman esasının diğerleriyle bir irtibatı vardır. (Râzî, 1990, s. 6: ss. 81-82)

Cibrîl hadisinde de iman ve İslâm'ın tanımı yapılarak iman esaslarının bir bütün olduğuna şöyle vurgu yapılmıştır: "İslâm, Allah'tan gayri ilah olmadığına ve Muhammed'in (sas) Allah'ın son elçisi olduğuna tanıklık etmek, namazı usulüne uygun olarak ikame etmek, zekâtı vermek, Ramazan orucu tutmak ve güç yetirildiğinde hac yapmaktır. İman ise, Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete, kaderin hayrına ve şerrine inanmaktır." (Buhârî, 1988, "İman", 37)

Buna göre inanç esaslarının bir kısmına inanıp, bir kısmına inanmamak, bu esasları değiştirmek veya bunlara ilavelerde bulunmak aşırılık olarak gösterilmektedir. Kur'ân'da belirtildiği gibi istikamet çizgisinden sapmamak ise itidal üzere olmak anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili âyet ve hadisler göz önünde bulundurulduğunda, iman esaslarının bir bütünlük gösterdiği, Allah'a imanın diğer esaslara da iman edilmesini zorunlu kıldığı anlaşılmaktadır.

1. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Allah İncisi

Yüce Allah'ın varlığına ve birliğine, eşi ve benzeri olmadığına inanmak, iman esaslarının en önemlisi ve en kapsamlısıdır. Bu inanca "Tevhîd İncisi" denir. Tevhîd incisi dışındaki tüm inançlar, İslâm'da "şirk" veya "küfür" olarak kabul edilir. (er-Râğıb, 2015, ss. 513-514)

Allah'ın her günahı affedebileceği, yalnız şirki affetmeyeceği (Bkz. en-Nisâ 4/117), şirkin en çok azabı gerektiren ve yapılan amelleri boşa çıkaran en büyük günah olduğu Kur'ân'da ifade edilir. Hiç şüphesiz şirk, Allah incisinde iki aşırı eğilimi temsil eden ifrât ve tefrîttan kaynaklanır (Bkz. et-Tevbe 9/30). Bu hususta şirk düşerek aşırı giden milletlerin başında Yahudi ve Hristiyanların yer aldığı, Kur'ân metinlerine bakıldığında açıkça görülecektir.

Kur'ân'da Ehl-i Kitap olarak nitelendirilen Yahudi ve Hristiyanların kendi kutsal kitapları olan Tevrât ve İncil'i tahrif ettikleri, Allah'a çocuk isnat ederek tevhîd incisinden saptıkları beyan edilmiştir: "Yahudiler, 'Uzeyr, Allah'ın oğludur' dediler. Hristiyanlar ise, 'İsâ Mesih, Allah'ın oğludur' dediler. Bu, onların ağızlarıyla geveledikleri cahilce sözleridir. Onların bu sözleri daha önce kâfir olmuşların söylediklerini anımsatıyor. Allah, onları kahretsin. Haktan batıla nasıl da çevriliyorlar!" (et-Tevbe 9/30). Yahudi ve Hristiyanlar, haham ve rahiplerine tüm emir ve yasaklarında itaat ederek onları "rab" gibi kabul etmiş, onları âlemin ilahları edinmişlerdir: "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab kabul ettiler. Oysa bunlar da ancak, bir olan Allah'a kulluk etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların şirk koştukları her şeyden beridir" (et-Tevbe 9/31).

Yahudi ve Hristiyanların haham ve rahiplerini rab kabul edip, onlara kulluk ettiklerini gösteren delillerden birisi Peygamber (sas) ile Adıyy b. Hatem arasında geçen şu konuşmadır: Adıyy b. Hatem, Müslüman olmadan önce bir gün Peygamber (sas) Tevbe sûresini okumakta iken yanına gelir. Peygamber (sas), söz konusu âyete gelince, Adıyy, Peygamber'e (sas), kendilerinin rahiplere ve Mesih'e tapmadıklarını söyler. Bunun üzerine Peygamber (sas) şöyle buyurur: "Onlar, Allah'ın helal kıldığını haram saymıyorlar mı, siz de onları haram görmüyor musunuz? Yine o rûhbân ve ahbâr, Allah'ın haram kıldığı şeyleri

helal saymıyorlar mı, sizler onları helal olarak görmüyor musunuz?” buna karşılık Adıyy, ‘evet’ deyince, Peygamber (sas), “işte bu onlara ibadet etmek anlamına gelir” demiştir. (Râzî, 1990, s. 11: 486)

İbn Abbas’ın rivayet ettiğine göre yukarıda verilen âyetler, dört kişilik bir Yahudi grubunun Peygambere (sas) gelerek: “Dinimizi terk ettiğin ve ‘Uzeyr’in (as) Allah’ın oğlu olduğuna inanmadığın halde bizler nasıl olur da sana uyarız?” şeklinde soru sormaları üzerine nazil olmuştur. (Tâberî, 1420/2000, s. 14: 202) Yüce Allah, Tevbe suresi 30. âyette Yahudi ve Hristiyanların kendisine gerçek anlamda iman etmediklerini ifade buyurduktan sonra, 30. âyette de bunun sebebini açıklamış ve onların, kendisine oğul nispet ederek şirk düşüklerini bildirmiştir. (Râzî, 1990, s. 11: 479)

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre, Yahudi ve Hristiyanların söylemiş oldukları sözler sebebiyle müşrikler gibi oldukları ifade edilmiştir. Bu anlamda puta tapmakla, ‘Uzeyr (as) ve İsa’ya (as) tapmak arasında fark yoktur. Zira şirk, Allah’ın (cc) yanında başka varlıklara da inanmak anlamına gelir. Burada Yahudi ve Hristiyanların küfürde bulunmalarının, puta tapanların küfürlerinden daha ağır olduğu belirtilmiştir. Çünkü putperestler, putu âlemin ilahı ve yaratıcısı olarak görmemiş bilakis onu Allah’a (cc) ibadetine aracı kılmışlardır. Oysa Yahudi ve Hristiyanlar, Allah’a hulül ve ittihadı isnat etmekle, müşriklerden daha büyük bir günah işlemişlerdir.

Kur’ân, ‘Uzeyr’i “Allah’ın oğlu” olarak görme konusunda tüm Yahudilerin fikir birliğinde olduğunu iddia etmez. Yukarıdaki ifade ile kastedilen şudur: Allah’a iman ettiğini söyleyerek Yahudilerin edindikleri batıl düşünceler, onlardan bazılarını ‘Uzeyr’i Allah’ın oğlu mesabesinde görece kadar aşırılığa itmisti. “Onlardan önce küfre girenler”, eski Mısırlılar, Yunanlılar, Romalılar ve Persler idi. Yahudiler ve Hristiyanlar, bu eski milletlerin yanlış düşüncelerinden etkilenerek şirk düşmüşlerdir. (Mevdûdî, 1986, s. 2: 221)

Nisâ sûresi 171. âyette Yahudilerin, İsa’nın (as) peygamberliğini kabul etmeyerek hakkında ileri geri konuşmaları yadırganmakta ve onun Allah’ın peygamberi olduğu ancak sıradan bir insan olmadığı vurgulanmaktadır. Yahudilerin bu söylemleriyle tefrîte düşükleri apaçık ortadadır. Ayrıca bu âyet, Müslümanların Allah (cc) hakkında Tevhîd inancına sahip oldukları, İsa’nın (as) Allah’ın peygamberi olduğunu kabul etmekle hak yolda oldukları mesajını vermektedir.

Hristiyanlar da teslis inancını uydurarak bu hususta ifrâta girmişlerdir. İsa (as) ve ashabının, insanları teslis inancına davet ettikleri elbette söylenemez. Zira bu inanç şekli, dinden çıkmak anlamına gelir. İsa’ya (as) isnatla bu gibi sözlerin söylenmesi asla doğru değildir.

Yahudi ve Hristiyanların Allah’a (cc) oğul isnat etmeleri, haham ve rahiplerini rab edinmeleri, Allah’a (cc) şirk koşmak olarak değerlendirilmiştir: “Yahudiler, “Uzeyr, Allah’ın oğludur’ dediler. Hristiyanlar ise, ‘İsa Mesih, Allah’ın oğludur’ dediler. “(Yahudiler) Allah’ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler” (et-Tevbe 9/30-31). Yahudi ve Hristiyanlar, Allah’a (cc) oğul isnat etmekle aşırıya sapmış, âyetin devamında da tek bir Allah’a ibadet eden müminlerin itidal çizgisinden gittiklerine vurgu yapılmıştır: “Oysa bunlar da ancak bir olan Allah’a ibadet etmekle emrolunmuşlardır.

O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların şirk koştukları her şeyden berîdir" (et-Tevbe 9/31).

Ayrıca Hristiyanların teslis iddiaları, Yahudilerin ise ilahı kendilerine has kılarak tahsisi savunmaları, onların tevhîd inancından saptıklarını göstermektedir (Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, 1997, ss. 130-131): "Ey Ehl-i Kitab! Dininizde haddi aşmayın ve Allah hakkında ancak hakikati söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın elçisi, Meryem'e gönderdiği kelimesi ve kendisinden bir rûhtur. O halde Allah'a ve elçilerine iman edin, '(Allah) üçtür' demeyin. Kendi faydanız için bundan yüz çevirin. Allah, ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerde ve yerdeki her şey O'nundur. Vekil olarak Allah yeter" (en-Nisâ 4/171). De ki: "Ey Ehl-i Kitab! Haksız yere dininizde haddi aşmayın. Daha evvel sapmış, birçoklarını dalâlete kaydırmış ve doğru yoldan ayrılmış olan bir topluluğun hevâlarına tabi olmayın" (el-Mâide 5/77).

Eski putperest dinlerden kalma bir inanç sistemi olarak görülen (Ateş, 1998, s. 4: 9) Hristiyanlardaki teslis inancına göre İsa (as), Allah'ı (cc) oluşturan üç unsurdan biri olarak sayılmış ve ilahın bir parçası olarak tasavvur edilmiştir. İsa'yı (as) ifrât derecede sevmek, Hristiyanları bu batıl düşünceye sevk etmiştir. Yukarıdaki âyetlerde Hz. İsa'yı ilah kabul eden Hristiyan doktrini açıkça reddedildiği gibi, Ehli Kitab'ın dinde aşırı gitmemeleri öğütlenmiş ve tevhîd'e aykırı sözler sarf etmemeleri emredilmiştir. (es-Sallâbî, 1433/2012, s. 201)

İlk âyette İsa'nın (as) "Allah'ın kendisinden bir rûh" olarak nitelendirilmesi, onun rûhunun şerefini gösterir yoksa Allah'ın (cc) kendisi veya ondan bir parça olduğu anlamını ifade etmez. Meselâ, "Beytullah (Allah'ın Evi)" dendiğinde, bu evin bizzat Allah'ın kendisi veya bir parçası olduğu anlamı çıkmaz. Bilakis Yüce Allah, evi kendisine nispet etmekle onun özel bir öneme haiz olduğuna işaret etmektedir. (Ateş, 1998, s. 4: 10)

İncil de Hz. İsa'nın bir insan olduğuna ve normal insanların özelliklerini taşıdığına tanıklık etmektedir: "Hz. İsa bir kadından (Meryem) dünyaya gelmiştir. Diğer insanlar gibi onun da bir soy kütüğü vardı; başka insan bedenlerinde olduğu gibi aynı fiziksel nitelikleri vardı; uyur, yer, soğuğu ve sıcağı hissedirdi; şeytanın kışkırtmasına bile maruz kalırdı." (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Matta, 1/18; 1/16-17; 2/4) Tüm bunlar, onun ilahlık davasında Allah'a (cc) eşit olamayacağını göstermektedir. Hristiyanların kendi kitapları bile, onu yalnızca bir beşer olarak tanıttığı halde, ilahlığı Hz. İsa'ya vermekte onların ısrarcı olmaları zihni körlüğün bir belirtisidir. Bu, onların İncillere değil de kendilerinin uydurup ilahlığa yükselttikleri hayali bir Hz. İsa'ya inandıklarının açık bir delilidir. (Mevdûdî, 1986, s. 1: 501)

Hristiyanların Hz. İsa'yı aşırı överek ona ilahlık atfettiklerine dikkat çeken Peygamber (sas) Müslümanları, Hristiyanların düştükleri sapıklık yoluna sapmamaları konusunda uyarılmış ve şöyle buyurmuştur: "Siz beni, Hristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi övmeyin. Çünkü ben Allah'ın kuluyum. Bana, sadece 'Allah'ın kulu ve elçisi' deyin." (Buhârî, 1988, "Enbiya", 50)

Uydurulan Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa, Allah'ın oğlu ve Rab'tır. Bu sebeple tahrif edilen İncillerde "Allah'ın oğlu" ifadesi sıkça geçer: Hz. İsa için "Ve işte göklerden bir sada dedi. Sevgili oğlum budur. Ondan hoşnutum" (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Matta, 3/17) denilirken bir yerde, "Baba'nın kucağında biricik oğul" (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011,

Yuhanna, 1/18; 3/16), başka bir yerde de, “Sen hayy olan Allah’ın oğlu Mesih’sin” (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Matta, 16/16; Markos, 3/11) ifadeleri kullanılır. Pavlos, Rab İsa ile Baba’nın aynı cevherden olduğunu iddia eder (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Pavlos’un Romalılara Mektubu, 15/16), Hz. İsa’yı “Allah’ın oğlu ve baş kâhin” olarak nitelendirir. (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, İbranilere Mektup, 1/2; 4/14) Yuhanna ise, “Allah’ın oğlu” İsa’nın insanlığın günahlarına keffaret olarak gönderildiğini ileri sürer. (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Yuhanna, 1. Mektup, 4/10; Pavlos’tan Korintliler’e 1. Mektup, 5/7) Hristiyan inancında Hz. İsa’nın, insan hüviyetinde bir ilah olduğu, Allah’ın ise İsa’da bedenleştiği görüşü hâkimdir. O’na kulluk etmek, Allah’a kulluk etmek demektir. Çünkü o, Baba ile aynı cevherdendir. (Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, 1997, s. 282) Dolayısıyla Hristiyanlıkta Hz. İsa hem ilah hem insan olarak tasavvur edilir. (Aydın, 1985, s. 27: 126)

Hz. İsa hakkındaki batıl inanç ilk dönem Hristiyanlarında olmamasına rağmen, konsillerde Hristiyan inancı haline getirilmiştir. 325 İznik konsilinde Hz. İsa’nın Baba ile aynı konumda olduğu, yerde ve gökteki şeylerin Allah’ın oğlu Rab İsa tarafından gerçekleştirildiği fikri resmen kabul edilmiştir. (Aydın, 1982, s. 5: 145)

Konsillerde alınan kararlarla oluşturulan Hristiyanlıktaki inanç sistemi İncillerde farklı ele alınır. Halkın inandığı ve yaşadığı inançlar ile İncillerde yer alan inanç sistemi birbiriyle uyumluluk göstermez. Oysa bir dinin esasını, o dinin temelini teşkil eden kitaplar belirler. Buna göre, ilah olmanın nitelikleri ile insan olmanın nitelikleri birbirinden farklıdır. İlah, her şeye gücü yeten yüce bir varlıktır. İnsan ise, kendisi yaratana muhtaç olan zayıf ve aciz bir mahlûktur. Peygamberler de bu kapsamda ele alınır. İnsan olmanın ilk niteliği, bir anne tarafından dünyaya getirilmiş olmasıdır. İlah ise sonradan oluşturulamaz. İncillere göre Hz. İsa’yı, Hz. Meryem dünyaya getirmiştir. (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Matta, 1/18) Hz. İsa’nın doğumundan önce Hz. Meryem’e bir erkek çocuğunun olacağı bildirilmiş, zamanı gelince de İsa (as) dünyaya gelmiştir. Hz. Meryem’in hamile kalması ve doğurmasında İsa’nın (as) bir etkisi olmamıştır. Bunları yapan, İsa’nın (as) dünyaya gelmesini dileyen yüce bir kudrettir. Yaratılan ise Hz. İsa’dır. Diğer canlıların oluşumundaki süreç Hz. İsa’da da meydana gelmiştir. Çocukluk, gençlik, olgunluk ve peygamberlik dönemlerini İsa (as) değil, başka bir güç tayin etmiştir. Bu süreçler, yaratılanların temel vasfıdır. Oysa Hz. İsa, bir kral da değildir. Zira o, kendisini gerçeğe tanıklık etmek için dünyaya gönderildiğini haber vermiş ve haktan yana olan biri olarak tanıtmıştır. (Kaya, 2004, c. 13, s. 2: 40)

Hristiyanlar, Yunan filozoflarından sapık inanç ve fikirler edinmişlerdir. Hz. İsa’ya ilk bağlananların inançları, ekseriyetle tanık oldukları hakikate ve peygamberlerinin kendilerine talim ettikleri ile uyumluluk göstermekteydi. Ancak daha sonradan Hristiyanlar, Hz. İsa’ya saygı ve bağlılık göstermede sınırları öylesine aşmışlar, inançlarının felsefi yorumlarından öylesine etkilenmişler ki, Hz. İsa’nın asıl öğretileriyle benzer hiçbir tarafı olmayan yeni bir din ortaya koymuşlardır. (Mevdûdî, 1986, s. 1: 501)

İncil nüshalarından Matta, Hz. İsa’yı bir marangozun oğlu olarak tanıtır. (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Matta, 16/22) Luka da ondan “Allah ve bütün insanlar nezdinde amelde ve sözde sağlam bir peygamber” olarak söz eder. (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Luka, 24/19) Hz. İsa kendisini bir peygamber, bir insan olarak gördüğü halde, Pavlos daha sonra onu ‘Allah’ın oğlu’ olarak gösterir. (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Luka, 13/39) Markos yazılmadan önce

'Rab' kelimesi, Hristiyanlar arasında yaygın bir şekilde İsa'yı (as) tanımlamak için kullanılmakta olduğu hakikatine rağmen, ikinci İncil'de hiçbir zaman o, rab ismiyle nitelendirilmez. Bu İncil nüshaları tümüyle İsa'nın (as) çektiği işkenceyi ve vefatını konu edinir, lakin "kefarete" bölümü ve "Son Yemek"teki bazı lafızlar dışında, (Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, 2011, Markos, 10/45) bu kelimeye sonradan ilave edilen anlamla ilgili hiçbir işarete rastlanmaz. Hz. İsa'nın vefatından günah veya aflat herhangi bir ilgisinin bulunduğu bile ima edilmez. (Mevdûdî, 1986, s. 1: 502)

Teslis inancı Yunan filozoflarına ait olup, onlardan Yahudi öğretilerine dayandırılır. Böylece Hz. İsa'nın kişiliğinde olgunlaşan Kitab-ı Mukaddes'in dini doktrinleri, yabancı bir felsefe ile temellendirilerek Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs terimleri ihdas edilmiştir. Yahudi kültüründe bu kavramlar bütünüyle müşahhaslaştırılmıştır. Yunan etkisiyle değişikliğe uğramış olsa bile Teslis inancı, Yahudi kültüründe metafiziki bir şekle büründürülmüştür. (Mevdûdî, 1986, s. 1: 503)

Hristiyanların Hz. İsa'ya olağanüstü özellikler vererek onu "Allah'ın oğlu" olarak vasıflandırmalarına mukabil Yahudiler, Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul etmemiş, onun hakkında ileri geri konuşmak suretiyle aşırılığa sapmışlardır. Müslümanlar ise, tevhîd inancına bağlı kalarak, Hz. İsa'ya Allah'ın peygamberi ve bir beşer olarak inanmışlardır.

Allah'ın isim ve sıfatlarında yüce zatına yakışmayan yakıştırmalarda bulunmak tevhîd inancından sapıp aşırı gitmek anlamına gelir. Meselâ, Yahudilerin "Allah cimridir, fakirdir, Allah göğü ve yeri yarattıktan sonra, yorulduğu için Cumartesi günü dinlenmiştir" (Bkz. *Kitâb-ı Mukaddes*, 1995, Tekvin, 2/2-3) şeklindeki bazı ifadeleri bu kabilden sayılabilir. Onların Yüce Allah'a yakıştırdıkları uygunsuz ifadeler Eski Ahit'te şöyle geçer: "Ve Allah yaptığı işi yedinci günde sonlandırdı ve yaptığı tüm işten yedinci günü dinlendi. Ve Allah yedinci günü kutsal kıldı ve onu mübarek etti. Çünkü Allah, yaratıp yaptığı tüm işten o günde dinlendi." (Bkz. *Kitâb-ı Mukaddes*, 1995, Tekvin, 2/2-3) Yahudilerin iftiralara karşılık Kur'ân, Yüce Allah'ı şöyle tanıtır: "Yahudiler, 'Allah'ın eli sıkıdır (Allah cimridir)' dediler. Sıkı olan onların elidir. Söylediklerinden dolayı lanete uğradılar. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi dağıtır..." (el-Mâide 5/64). "Allah: 'Allah fakirdir, biz zenginiz' diyenlerin sözünü işitti..." (Âl-i İmrân 3/181). "Yemin olsun, biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı devrede, altı günde yarattık, bize hiçbir yorgunluk dokunmadı" (Kâf 50/38).

Hristiyanlar ise, Allah'ı (cc) bir beşer gibi tasavvur etmiş, İsa'yı (as) da O'nun sıfatlarıyla niteleyip ilahlaştırmışlardır. Bu hususta Kur'ân'da şöyle buyurulmuştur: "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler küfre girmişlerdir..." (el-Mâide 5/17). "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Oysa ancak bir ilah vardır, başka ilah yoktur. Bu dediklerine son vermezlerse, elbette onlardan münkir olanlara elim bir azap dokunacaktır" (el-Mâide 5/73). "Meryem oğlu Mesih, bir peygamberden başka bir şey değildir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Annesi de dosdoğruydur. İki de (diğer insanlar gibi) yemek yerlerdi..." (el-Mâide 5/75).

Kur'ân'da Yahudi ve Hristiyanların Allah'a çocuk izafe ederek şirke düştükleri ise şöyle ifade edilmiştir: "Yahudiler ve Hristiyanlar; 'biz Allah'ın çocukları ve sevgilileriyiz' dediler. De ki: 'o halde niçin günahlarınızdan dolayı (Allah) sizi cezalandırıyor?' Hayır, siz

O'nun yarattıklarından birer beşer topluluğusunuz..." (el-Mâide 5/18). "Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur' dediler; Hristiyanlar da: 'Mesih Allah'ın oğludur' dediler..." (et-Tevbe 9/30). "Dediler ki: Rahman çocuk edindi. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey söylediniz. Rahman'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir. Oysaki çocuk edinmek Rahman'ın makamına yaraşmaz." (Meryem 19/88-92). "Gökleri ve yeri yoktan yaratan O'dur. O'nun dengi olmadığı halde nasıl çocuk edinir? Her şeyi O yaratmıştır ve O her şeyi hakkıyla bilir" (En'âm 6/101).

Yahudi ve Hristiyanların ataları olan İsrailoğulları da, Mûsa (as) döneminde buzağıya tapmak suretiyle tevhîd inancından sapmışlardır. Rivâyetlere göre Mûsa (as), İsrailoğullarını Firavun'dan kurtarıp Tih Çölüne yerleştirdikten sonra Rabbinin emriyle O'nun kelamına muhatap olmak üzere Tur-i Sina'ya çıkmıştır. Henüz kırk gün bitmeden onlar, altından buzağı yapıp ona tapmaya başlamışlardır. O buzağıyı yapan Samirî adındaki putperest, İsrailoğullarına: "İşte, sizin ilahınız ve Mûsa'nın (as) ilahı, budur! Fakat Mûsa (as), onu burada unuttu da, aramaya gitti." demiştir. (Tâberî, 1326, s. 1: 218) Yüce Allah, Mûsa'ya (as) İsrailoğullarının buzağıya taparak nasıl saptıklarını haber vermiştir. Mûsa (as) kendilerini buzağıya tapmaktan vazgeçirdikten sonra, tövbe etmek üzere seçtiği yetmiş kişiyi yanına alarak Tur-i Sina'ya gitmiştir. Onlar Mûsa (as) ile birlikte secdeye kapanmış, Yüce Allah Mûsa'ya (as) emir ve nehiylerde bulunmuş ancak onlar yine de Mûsa'ya (as) inanmamış ve sonuçta helak edilmişlerdir. Söz konusu olay Kur'ân'da şöyle anlatılmıştır: (Tâberî, 1326, s. 1: 218) "Hani siz,"Ey Mûsa! Biz Allah'ı apaçık görmedikçe sana asla iman etmeyiz" demiştiniz. Bunun üzerine göre göre sizi yıldırım çarpmıştı" (el-Bakara 2/55).

Hiçbir millete verilmediği kadar İsrailoğullarına nimetler verildiği halde yeryüzünde en fazla nankörlükte bulunan, Allah'a asi olan, onun gazabına ve lanetine en çok maruz kalan da yine onlar olmuştur. Onların bu duruma düşmelerinin sebepleri, Allah'a (cc) asi olmaları, şirk koşmaları ve haddi aşmaları (Bkz. el-Bakara 2/61) olarak gösterilmiştir.

Yahudilerin Yüce Allah'ı bir beşer olarak tasavvur ettiklerini ve ona şirk koştuklarını gösteren deliller Hz. Peygamber zamanında da vuku bulmuştur: Yahudiler, Peygamber'e (sas) gelerek ona şöyle bir soru yöneltmişlerdir: "Ey Muhammed bize Rabbinin tarif et, O'nun yaratılışı nasıldır? O'nun kolu, pazusu nasıldır? Allah kendi sıfatlarını Tevrât'ta zikretmiştir. Biz O'nun hangi maddeden yaratıldığını altından mı, gümüşten mi, bakırdan mı olduğunu merak ediyoruz. Acaba Allah yiyip içer mi? Dünyayı kimden almıştır, daha sonra onu kime bırakacaktır." (Vâhidî, 1959, s. 345) Onların bu sözleri üzerine Peygamber (sas) çok üzülmüş, bunun üzerine şu âyet indirilmiştir: "Allah'ın kadrini hakkıyla takdir edemediler. Yeryüzü kıyamet gününde tümüyle O'nun tasarrufundadır. Gökler de O'nun sonsuz gücüyle dürülmüştür. O, onların eş koştuklarından münezzehtir, yücedir" (Zümer 39/67). Bu âyet Yahudilerin, Allah'ı (cc) hakkıyla takdir edemediklerini, O'nun zatına uygunsuz yakıştırmalarda bulunarak aşırıya düştüklerini açıkça ortaya koymuştur.

2. Sabîilerde Allah İnancı

Arapçada, "Sabee" kelimesi, "bir dinden çıkıp diğer bir dine girme" veya "haktan batıla meyiletme" anlamında kullanılır. Bir dinden çıkıp başka bir dine geçen herkese de sabîi

denir. Ayrıca sabîiler Nuh'un (as) dinine bağlı bir kavim olarak da bilinir. (Cevheri, 1999, s. 1: 59; er-Rağıb, 2015, s. 547; İbn Manzûr, 1426/2005, s. 1: 108)

Mukâtil b. Süleyman (v.150/767) Sâbiîleri, Zebûr okuyan ve meleklere kulluk eden bir millet şeklinde tanımlar. Maide Sûresi 69. âyetin te'vilinde ise onları, Nuh'un (as) dinine dönen Hristiyan bir zümre biçiminde tanıtır. Ancak onların aslında Nuh'un (as) dininden olmadıklarını, yalnızca böyle bir iddiada bulduklarını söyler. (Mukâtil b. Süleyman, 1424/2003, s. 1: 53, 313) Mücâhid (v.104/722) Sabiîlerin, Yahudîler ile Mecûsîler arası bir topluluk olduğunu, dinlerinin olmadığını ifade eder. (el-Hevârî, 1990, s. 1: 112; İbn Kudâme, trz., s. 13: 503)

"Kur'ân'da Sabiîlerden üç âyette söz edilir: "Kuşkusuz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih ameller işleyenler için Rableri nezdinde mükâfat vardır; onlar korkuya kapılmayacaklar, mahzun da olmayacaklardır" (diye hükmedilmiştir)" (el-Bakara 2/62). "İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiîler, Nasranîler, Mecûsîler, Müşrikler yok mu, Allah Teâlâ her şeye hakkı ile şahittir" (el-Hacc 22/17). Ayrıca (bkz. el-Mâide 5/69).

Bakara ve Mâide sûrelerindeki âyetlerde iman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sabiîler şeklinde dört zümre olarak sıralanmaktadır. İman edenlerin, diğer üç gurupla zikredilmesi ayrı bir hususiyet arz etmektedir. Buradaki iman edenlerden kastedilen, gerçek ve samimi Müslümanlar olmayıp, zahiren mümin gerçekte ise münafık olan kimselerdir. (Zemahşerî, 1407, s. 1: 109) Çünkü Müslümanlık, görünürde iman etmekten ibaret değildir. Zahirî bir Müslümanlık ile Yahudi, Hristiyan ve Sabiîler arasında büyük bir fark yoktur. Samimiyet üzere bir iman olmadan, yapılan güzel işler dünya için yararlı olsa bile, ahiret için fayda sağlamaz. Bu iki sûredeki âyetler, iki bölümde mülâhaza edilebilir. Birinci bölüm, İslâm şeriatının dünyaya taalluk eden ahkâmını, ikinci bölüm ise gerçek iman sahiplerinin ahiretteki dinî hükümlerini ihtiva etmektedir. (Cerrahoğlu, 1963, s. 103)

Kur'ân'ın Ehl-i Kitâpla birlikte saydığı diğer bir grup olan Sâbiîler, Allah'ın varlığına inanmakla birlikte onun şanına yakışmayan birtakım yakıştırmalarda bulunarak aşırı gitmişlerdir. Onlara göre Allah, yıldızların rûhudur. Ayrıca onlar, yıldızların adına yaptıkları heykelleri ilahları olarak benimsemiş, yaratıcıya kavuşmayı imkânsız görmüş ve bu yaratıcıya ancak rûhânîlerin heykelleri ile yaklaşabileceğine inanmışlardır. Sabiîlerin bu şekildeki inançları zamanla putperestliğe dönüşmüştür. (İbn Hazm, 1985, s. 2: 770)

Sabiîler, insanları meleğe ait özelliklerle niteleyerek itidalden uzaklaşmış, rûhsuz cisimlerden yardım dileyebilecek kadar alçalmış, birlik ararken kesret ve şirk içinde bocalamışlardır. Ancak rûhani tavassut isteyen Sabiîler, onlardan doğrudan doğruya yardım almaya yol bulamayınca, rûhaniyat heykelleri diye yedi gezegene ve yıldızlara sığınmış, hatta onları, mabedlerine ve evlerinin duvarlarına nakşederek onlara kulluk etmişlerdir. (Cerrahoğlu, 1963, s. 106)

Yahudiler ve Hristiyanlarda fırkalaşmalar olduğu gibi, Sabiîler arasında da Allah'ın (cc) zatıyla alakalı farklı yaklaşımlar sebebiyle zamanla tefrikalar ortaya çıkmıştır. İtikat açısından Sabiîlerin, başlıca dört fırkaya ayrıldığından söz edilmiştir. Birincisi; Eshab-ı rûhaniyattır. Bunlara göre âlemin mukaddes, hâkim bir yaratıcısı vardır. Ona mutavassıtlar vasıtası ile ulaşılır. Bu mutavassıtlar da pak ve mukaddes olan rûhaniyyundur. İkincisi,

Eshab-ı heyakildir. Bunlar, Allah ile kendileri arasında mutavassıt olan temiz ve mukaddes rûhani varlıklar olması gerektiğini düşünmüş ve yedi gezegeni rûhaniyat heykelleri sayarak onlara sığınmışlardır. Onlara göre bu sahada, hayır ve şerri, sıhhat ve hastalığı teşkil ettiren yıldızlardır. Bundan dolayı, insanların yıldızları yüceltmesi zorunludur. Zira onlar, şu âlemin nizamını sağlamaktadırlar. Üçüncüsü, Eshab-ı eşhastır. Bunlar da mutavassıta kaidirler, gezegenlerin ve yıldızların bazen görünüp bazen kaybolduklarını iddia etmişler, onların yerine geçecek ve daima göz önünde bulunacak heykellerini yapmışlar, sonra onlara tapmaya başlamışlardır. Dördüncüsü, el-Hululiyeye mezhebidir. Bunlara göre Ecram ve afaki yaratan bir Allah vardır. O zatında birdir, yedi gezegende ve şahıslarda çoğalır. Bu çokluk, Onun zatındaki vahdeti etkilemez. İbn Batuta (v.1304) ve diğer bazı tarihçiler, bunların Harraniler olduğunu söyler. (Râzî, 1990, s. 1: 549; İbn Hazm, 1985, s. 2: 116; el-Haseni, 1931, ss. 16-22; Elmalılı, 1985, s. 2: ss. 1757-1770) Bu bilgilerden hareketle Sabîilerin köken olarak semavî bir dinden ortaya çıktıkları ve zamanla melaikeye, yıldızlara ve putlara ibadet ederek tevhîd inancından saptıkları söylenebilir.

İman esaslarının tümüne inanıp güzel amellerde bulunan kimselerin mükâfatlandırılacakları Kur'ân'da va'd olunduğu halde (el-Bakara 2/62), Hristiyan, Yahudi ve Sabîiler Allah'ın (cc) zatıyla çelişen nitelendirmelerde bulunarak aşırı bir düşünceye kapılmışlardır. (Çetin, 2000, s. 13) Yahudi, Hristiyan ve Sabîilerin istikametten saptıkları gibi Allah inancında aşırıya düşmemek için kâmil bir imana sahip olmak, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını layık oldukları şekilde tanımak gerekir.

3. Sebeiye ve Beyâniye Mezheplerinde Allah İnancı

Hristiyan ve Yahudiler, Allah'ı (cc) tanıma konusunda ifrât ve tefrîte düştükleri gibi, kendilerini İslâm dini bünyesinde gören bazı Şiiler de, Allah'ın sıfatları konusunda teşbîh ve tescîmi kabul etmiş, hatta bu düşünce onların bir kısmının dinden çıkmalarına da sebep olmuştur. Meselâ, Hz. Ali'ye ilahî vasıfları nispet eden Sebeiyye, Hristiyanların İsa'yı (as) ilahlaştırdıkları gibi Hz. Ali'yi ilahlaştırmışlardır. (Şehristânî, 2015, s. 230; Gölcük, 1988, s. 174) Bunlar, (Taberî, 1326, s. 1: ss. 2942-2944) Abdullah b. Sebe'ye tâbi olanlardır.¹

İbn-i Sebe', batıl düşüncelerini ve fitne zehirini Müslümanlar arasında sürekli yaymış, görüşlerine esas olarak da Hz. Ali'yi almıştır. İbn-i Sebe', Tevrat'ta her peygamberin bir vekili olduğunu gördüğünü, Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed'in vekili olduğunu söylemiş, Hz. Muhammed'in, peygamberlerin en üstünü olduğu, Hz. Ali'nin de vekillerin en üstünü olduğunu iddia etmiş ve Hz. Muhammed'in tekrar dünyaya döneceği fikrini insanlar arasında yaymaya çalışmıştır. İbn-i Sebe' bu konuda şöyle demiştir: "Hz. İsa'nın döneceğini söyleyip de Muhammed'in döneceğini söylemeye ne şaşarım." İbn-i Sebe' bu görüşünden daha da ileri giderek, Hz. Ali'nin "Allah" olduğuna hükmetmiştir. Bu sözler kendisine iletilince Hz. Ali onu öldürmek istemiş, fakat Abdullah b. Abbas ona engel olmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali, İbn-i Sebe'yi Medain'e sürgün göndermiştir. (Ebu Zehra, 1983, s. 1: 46)

¹ İbn-i Sebe' Hireli bir Yahudi idi. Kendisini Müslüman olarak gösterirdi. Annesi siyah bir cariye olduğu için İbn-i Sebe'ye 'Siyah kadının oğlu' anlamına gelen 'İbnu's-Sevda' da denilirdi. Bu kişi, Hz. Osman (ra) ve valileri aleyhinde aşırı propaganda yaparak onun şehit edilmesine de zemin hazırlayanlardandır. (Ebu Zehra, 1983, s. 1: 45)

Sebeilerden bir kısmı şöyle demiştir: “İlah, Hz. Ali ve ardından gelecek olan imamlara hulül etmiştir.” Bu söz, ilahların bazı insanlara hulül ettiğini, ilahın rûhunun, liderden lidere intikal ettiği fikrini benimseyen bir kısım eski dinlerin görüşüyle uyuşmaktadır. Nitekim eski Mısırlılar, Firavunlar hakkında bu söylemlerde bulunmuşlardır. Sebeilerden bir grup da ilahın, Hz. Ali ile birleştiğini söylemiş ve ona “Allah işte sensin” demeleri üzerine Hz. Ali de bunları yakmak istemiştir. (Ebu Zehra, 1983, s. 1: 46)

Tecsim konusunda aşırıya giden diğer bir grup, Beyân b. Sem’an adıyla anılan Beyâniyye Mezhebine mensup kişilerdir. Beyân, mabudunun insan suretinde uzuvları olan bir nûr olduğu iddiasında bulunmuş, Allah’a (cc) uzuvlar ve organlar isnat ederek şirke düşmüştür. Bazı rivâyetlere göre ise Beyân, ilahlık iddiasında bulunmuş, ilahî rûhun peygamberlere ve imamlara hulül ettiğini, Ali’ye gelerek ondan Muhammed b. el-Hanefiyye’ye, Ebu Haşim’e ve ondan da el-Beyân’a gönderildiğini savunmuştur. (Bağdâdî, 1928, s. 331; el-Îcî, 1909, s. 8: 385; Makrizî, 1959, s. 3: 302) Beyân b. Sem’an bu iddiasını da şu âyetle desteklemiştir: “Bu insanlara bir beyan (açıklama), müttakilere de bir yol gösterici ve öğüttür” (Âl-i İmrân 3/138).

Beyân, Allah’ın mahiyeti ile ilgili ilk defa fikir yürüten ve bunu sisteminin önemli bir unsuru sayan aşırı bir fırka lideridir. Nakledildiğine göre o, biri cennette, biri de dünyada olmak üzere iki ilahın var olduğunu söylemiş, bunlardan ilkinin diğerinden daha büyük olduğunu iddia etmiştir. Nurdan olduğunu kabul ettiği Allah’ın, insanlar gibi organları bulunduğu ve “O’nun vechinden (zatından) başka her şey yok olacaktır” (el-Kasas 28/88) âyetine istinaden yüzünün dışındaki bütün kısımlarının yok olacağı düşüncesini benimsemiştir. O, uluhiyyetten bir cüzün Hz. Ali’ye hulül ettiğini, onun bu sebeple gayba vakıf olduğunu, savaşları bu ilahî güçle kazandığını, Hayber Kalesi’nin kapısını da aynı güçle söktüğünü söyleyerek Hz. Ali’ye açıkça uluhiyyet isnat etmiştir. Beyân’a göre uluhiyyetin bir cüzü ilk defa Hz. Adem’e verilmiş, bu sayede de melekler ona secde etmişlerdir. O, “Onlar bulut gölgeleri içinde Allah’ın (azabının) ve meleklerin tepelerine inip işlerinin bitirilmesini mi istiyorlar!” (el-Bakara 2/210) âyetini delil göstererek bulut gölgeleri içinde gelenlerden Hz. Ali’nin kastedildiğini, gök gürlemesinin onun sesi, şimşegin ise gülümsemesi olduğunu iddia etmiştir. Ebu Haşim’in mehdi olarak yeryüzüne döneceğini, dünyadaki haksızlık ve adaletsizlikleri ortadan kaldıracığını savunmuştur. Beyân, kendisinde bulunan ilahî vasıf sayesinde ism-i azam’ın tüm sırlarına vakıf olduğu bu sebeple zühre yıldızının kendi emrine girdiği ve tüm orduları bozguna uğratacağı düşüncesine kapılmıştır. Beyân, peygamberlik iddiasında da bulunmuş ve bu iddiasını desteklemek için Kur’an-ı Kerim’in daha sonra İsmailiyye’de en gelişmiş şeklini alacak olan batnî tefsirine girişmiştir. Beyân, Muhammed el-Bakır’a 732’de gönderdiği bir mektupta kendisine verilen peygamberlikle Hz. Muhammed’in şeriatından bazı hükümlerin işlevselliğini yitirdiğini öne sürmüş, “Müslüman ol ki huzura eresin, zira sen Allah’ın, peygamberlik makamını kime vereceğini bilemezsin” deme cüretini göstermiştir. (Taberî, 1326, s. 7: 129; Cürçânî, 1311, s. 3: 385; Neşşâr, 1977, s. 2: ss. 79-81)

Beyân b. Sem’an’ın İslâm inancıyla uyuşmayan düşüncelerini benimseyenler Beyâniyye, Benâniye veya Sem’aniye adlarıyla anılmışlardır. Beyâniyye’nin özellikle Kur’an’ı hiçbir dayanağı olmayan indî yorumlarla izah tarzı, İsna Aşeriyye ve İsmailiyye üzerinde etkili olmuştur. Hem ilahlık hem de peygamberlik iddiasında bulunan, tezat

görüşler ortaya atan Beyân b. Sem'an'ın bu düşünce ve iddiaları, Babilliler zamanında ortaya çıkan Mandeizm gibi bir kısım İslâm öncesi Doğu dinlerindeki inanç sistemleriyle benzerlikler göstermiş ve bundan da Beyân'ın, fikirlerini İslâm dışı kaynaklardan aldığı görülmüştür. (Gölcük, 1992, s. 6: ss. 28-29) Böylece Sebeiye ve Beyâniye mezheplerinin tevhîd inancıyla çelişen iddialarda bulunarak aşırıya düştükleri söylenebilir.

4. İslâm'da Allah İnancı

İnsanın yaratılışında fıtrî bir duygu olan yüce bir varlığa inanma gereksinimi, onu yaratıcı hakkında bazı araştırmalara sevk etmiş ve bu araştırmalar da kimini dalalete sürüklemiş, kimini de hidâyete kavuşturmuştur. (Bahçeci, 1986, s. 3: 251) Allah'a iman, gaybî bir konu olması hasebiyle akıl onu idrak etmede yetersiz kalmış, vahyi esas almaksızın sadece akıyla doğruyu bulmaya çalışanlar ise, batıl yollara girmişlerdir. Bu nedenle Allah (cc) hakkında doğru bilgi edinebilmek için Kur'ân'a ve sünnete başvurmak esastır. Konunun önemine binaen Kur'ân'ın birçok âyetinde tevhîd konusuna yer verilmiş, Allah'ın (cc) yaratıcılığı, terbiye ediciliği, kâinatı yed-i kudretinde bulundurduğu, tek ve diri olduğu (Bkz. İhlâs 112/1-4) üzerinde durulmuştur. (Selvi, 2004, s. 33)

Allah'a iman; Allah'ın varlığına, birliğine, yaratan, yaşatan, rızık veren ve besleyip büyütenin yalnızca Allah olduğuna, O'ndan başka kulluk edilmeye layık mabud olmadığına, tüm kemal sıfatlarla muttasıf ve noksan sıfatlardan berî olduğuna inanmayı gerektirir. Kâmil imana sahip olabilmek için O'nu tanımak gerekir. Onun tanınması da ancak isim ve sıfatlarının bilinmesi ile mümkündür. Bu sebeptendir ki, İslâm inancına dair telif edilen akide kitaplarının hemen hemen hepsi Allah'ı (cc) isim ve sıfatlarıyla tanıtmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Yüce Allah'ın beş çeşit sıfatına yer vermek uygun olacaktır:

a) Zâtî sıfatları; vücut (vardır), kıdem (varlığının öncesi yoktur), beka (varlığının sonu yoktur), vahdâniyet (tektir, dengi ve benzeri yoktur) muhalefetün lil-havadis (mahlûkatından hiç birine benzememektedir), kıyam binefsihî (varlığı kendindedir, yaratılmış değildir).

b) Sübûtî sıfatları; hayat (diridir), ilim (her şeyi bilir), semi' (her konuşulanı işitir, gizli aşikâr bütün sesleri duyar), basar (her şeyi görür), irade (dilediği olur, dilemediği olmaz), kudret (her şeye gücü yeter), kalam (peygamberlerle vahiy yoluyla konuşur), tekvin (her şeyi yaratandır).

c) Selbî sıfatları; Allah (cc) için düşünülmesi muhal olan sıfatlardır.

d) Haberî sıfatlar; âyet ve hadislerde haber verilen ancak mahiyetini insanların tam idrak edemediği sıfatlardır. Allah'ın yüzü, gözü, eli, gelmesi, dünya semasına inmesi, arşı istiva etmesi gibi vasıflar bu türdendir.

e) Fiilî sıfatlar; rızık vermesi, canlıların hayatlarına son vermesi gibi sıfatlar bu tür sıfatlardır. Kalam âlimleri Allah'ın (cc) fiilî sıfatlarını "tekvîn" sıfatı ile tanımlamaya çalışmışlardır. (es-Sâbûnî, 1979, s. 87)

İslâm âlimlerine göre Allah'ın sıfatları ezeli olup, O'nun zatı ile kaimdir. Allah'ın sıfatları O'nun ne aynıdır ne de gayrıdır. Allah'ın sıfatları zatının aynısı olamaz. Çünkü sıfatları zat ile aynileştirmek sıfatları inkâr etmek anlamına gelir. (Neşşâr, 1965, s. 2: 479)

İslâm âlimlerinin bazıları, Allah'ın el, yüz gibi ihbarî sıfatlarını olduğu gibi kabul etmiş, mahiyeti hakkında yorum yapmanın yanlış olduğunu dile getirmişlerdir. Bu selef âlimleri dışında İslâm âlimlerinin pek çoğu da söz konusu âyetlerle ilgili te'vilde bulunmuşlardır. Ancak bir grup mu'tezilî, Allah'ın sıfatları hakkında aşırıya kaçıp onda var olan sıfatları inkâr etmişlerdir. Ehl-i Sünnet ise vasat yolu takip ederek sıfatları ispat edici bir tutumu benimsemiştir. (Gölcük, 1988, ss. 174-176)

Kur'ân'da Allah'a (cc) sıfat izafe edilmesini çağrıştıracak âyetler, Mu'tezilelerce mecâzî anlamda yorumlanmışlardır. "Rahman arş'a istivâ etti" (Taha 20/5) âyetine ehl-i hadîs mensupları keyfiyetsiz olarak teslim olmayı tercih ederken, Mu'tezililer bu âyet üzerinden farklı teoriler ihdas etmişlerdir. Mâlik b. Enes (v.179/795), istivâ konusunda iki ayrı uça görüş ortaya koyan Müşebbihe ve Mu'tezileye cevap olmak üzere kendisine sorulan bir soruya; "istivâ malumdur, keyfiyeti meçhuldür; ona iman vaciptir ve ondan sual etmek bid'attir" şeklinde cevap vererek Sünni-Selefî doğrultuda fikir beyan etmiştir. (el-Kâdi, 1996, s. 128; Esen, 2002, c. 9, s. 2: 66)

Mu'tezileler, Allah'a (cc) izafe edilen el, ayak, işitme, görme, arş'a istivâ etme gibi özelliklerin gerçek anlamda düşünülmesine karşı çıkmış, bu hususta tecsim ve teşbihe düşülmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlar, âyette geçen Allah'ın arş'a istivâ etmesini, eli ya da yüzü gibi özellikleri O'nun cömertliği ve bilginliği olarak yorumlamışlardır. (Ötenkaya, 2018, c. 16, s. 2: 337)

İbn Teymiye, Kur'ân ve Sünnet ile gelen ve Allah (cc) için kullanılan tüm sözlerin gerçek anlamda kullanılması gerektiğini söylemiş ve bu lafızların mecaz olarak ele alınmasını doğru bulmamıştır. O, bu hususta te'vilden kaçınmış, haberî sıfatların hakikatini teşbih ve tescime düşmeden tevhîd ilkesi doğrultusunda ele almaya çalışmış ve bu yönüyle de Ashâbü'l-Hadîs'ten yöntemsel olarak ayrı düşmüştür. (el-Garsî, 2008, s. 229)

Allah (cc) hakkında kullanılan lafızlara te'vilci bir anlayışla yaklaşan İmam Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın bazı sıfat ve isimlerle nitelendirilmesi, akli ve nakli delillerle ispatlanması mümkün olduğu gibi tevhîd ilkesiyle çelişmemekte ve teşbihe de neden olmamaktadır. Mâtürîdî, Allah'ı (cc) mahlûkattan hiçbirine benzetmeksizin sıfatlarının varlığını kabul etmekle bu hususta tenzih anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. (el-Mâtürîdî, 2017, s. 124)

İslâm âlimlerinin görüşlerinden de anlaşıldığına göre Kur'ân'da ve sünnette Allah'a (cc) nispet edilen isim ve sıfatlar tevhîd eksenli ele alınmıştır. Bu hususta te'vilci bir yaklaşım sergileyenler de sergilemeyenler de teşbih ve tescime düşmemek yönünde görüş beyan etmişler ve itidal üzere olduklarını göstermişlerdir. Binaenaleyh istikâmet üzere kalmak isteyenler, Allah (cc) incasında aşırılığa düşmemek için ihlâs sûresinde tanıtıldığı şekilde Allah'a inanmalı, sıfatlarını iyice özümsemeli, O'nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir eşi, benzeri olmadığını idrak etmelidirler. Sonuç

Yüce Allah, göndermiş olduğu peygamberlerin ilk görevinin Allah'ın varlığı ve birliğini insanlara açıklamak olduğunu indirdiği bütün semavî kitaplarda haber vermiştir. Allah (cc), iman esaslarına bir bütün olarak inanmayı emrettiği halde, bu temel inanç esaslarını azaltmaya veya bunlara ilavelerde bulunmaya yeltenenler, her zaman var olagelmışlerdir. Beşerî dinlerin, vahiy ile temasları olmaması sebebiyle Allah (cc) hakkında

batıl düşüncelere kapılmaları kaçınılmaz olmuştur. Ancak Allah (cc) tarafından kendilerine tevhid esası tebliğ edilmesine rağmen, bazı semavî menşeli dinler de bu hususta aşırıya gitmişlerdir.

Yahudiler, Allah'a inanmakla birlikte Hz. 'Uzeyr'i Allah'ın oğlu olarak görmüş, Allah'ın fakir ve cimri olduğunu söylemiş ve kendilerini ise seçkin ırk olarak telakki etmişlerdir. Yahudilikte din adamlarının kimseye hesap verme gibi bir mecburiyetleri söz konusu olmamış, mevcut statülerinin korunması ve pekiştirilmesi için her tür tedbire başvurulmuş ve bilginleri rab olarak tanıtılmıştır (Tevbe 9/30).

Hristiyanların Allah inancı, Teslis'e (Baba, Oğul ve Ruhu'l-Kudüs) dayandırılmıştır. Yüce Allah, onların bu durumunun kıyamet gününde nasıl karşılanacağını Kur'an'da bildirmiştir. Hristiyanlar, Hz. İsa'yı insanlıktan ilahlık seviyesine yükseltmiş, ruhbanları rab kabul etmiş (Tevbe 9/31), onların görüşleriyle amel etmiş ve sonuç itibarıyla dâllin (sapıklar) grubuna dâhil edilmişlerdir.

Sabiiler, Allah'ı (cc) yıldızların ruhu şeklinde tasavvur etmiş, yıldızları adına yaptıkları heykelleri ilah kabul etmiş, yaratıcıya kavuşmayı imkânsız görmüş ve bu yaratıcıya ancak ruhânîlerin heykelleri ile yaklaşılabilirliğine inanarak aşırı bir tutum sergilemişlerdir.

Kendilerini Müslüman olarak gören, Allah'ın sıfatları konusunda teşbih ve tescimi kabul eden Sebeyye Mezhebi, Hz. Ali'ye ilahî vasıfları nisbet ederek istikâmetten sapmış, Beyâniyye Mezhebi ise, mabudunun insan suretinde uzuvları olan bir nûr olduğu iddiasında bulunmuş, Allah'a (cc) uzuvlar ve organlar isnat ederek şirk'e düşmüştür.

İslâm ise, gönderilen bütün Peygamberlere inanılmasını, mutedil çizgiden gidilmesini emretmiş, Allah (cc) inancında tevhidî esas almıştır. Kur'an'ın büyük bir kısmında bu konuya yer verilmesi de meselenin ne kadar mühim olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda İslâm âlimleri, ortak bir tevhid anlayışından hareketle, Allah'ın (cc) zatı hakkında eşi ve benzeri olmadığını, aynı şekilde sıfatları ve fiilleri hususunda da benzeri olamayacağını ispat etmeye çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Ateş, S. (1998). Aşırılık ve Yozlaşma. *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul: sayı 4, 1-12.
- Aydın, M. (1985). Batı ve Doğu Hristiyanlık Tarihine Bakış. *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Ankara: sayı 27, 123-148.
- Aydın, M. (1982). Teslis Doktrini ve Hristiyan İtizalleri. *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Ankara: sayı 5, 141-156.
- Bağdâdi, A. b. T. b. M. (1928). *Usulü'd-Din*, İstanbul.
- Bahçeci, M. (1986). Allah'ın Varlığını İspat Eden Manevi Deliller. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri: sayı 3, 251-268.
- Beydâvî, N. E. S. A. Ş. (1418). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Muhammed Abdurrahman, Tahk.). (C.1-5). Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Buhârî, M. b. İ. (1988). *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* (Mehmed Sofuoğlu, Çev.), (C. 1-15), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cerrahoğlu, İ. (1962). Kur'ân-ı Kerîm ve Sabîiler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: sayı 10, 103-116.
- Cevheri, İ. H. (1999). *es-Sihâh*, (Abdullah Berrî, Tahk.). (C. 1-5). Beyrut.
- Cürcânî, A. b. M. S. Ş. (1311). *Şerhu'l-Mevâkıf*. İstanbul.
- Çetin, M. (2000). *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ölçü ve Denge*. İstanbul: Zemzem Yayınları.
- Ebu Zehra, M. (1983). *İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Elmalılı, M. H. Y. (1985). *Hak Dini Kur'ân Dili* (M. Nur Çetin, Taha Parlar, İdris Şen, Mesut Okumuş ve Diğerleri, Tahk.). (C. 1-9). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Esen, M. (2002). Sünnî Kelâmın Öncülerinden İbn Küllab'ın Kelâmî Görüşleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: 43(1), 63-79.
- el-Garsî, M. b. A. (2008). *Minhâcü'l-Eşai'reti fi'l-Akide Beyne'l-Hakâiki ve'l-Evhâm*. Dımaşk: Dâru'l-Kadr Yayınevi.
- Gölcük, Ş. (1992). Beyan b. Sem'an. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: cilt 6, 28-29.
- Gölcük, Ş. ve Diğerleri (1988). *Kelâm*. Konya: Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.
- el-Haseni, S. A. (1931). *es-Sabi'atu Kadimen ve Hadisen*. Mısır.
- el-Hevvârî, H. b. M. (1990). *Tefsîru Kitâbi'llâhi'l-Azîz* (el-Hâc b. Saîd Şerîfî, Nşr.), Beyrut.
- İbnü'l-Cevzî, C. E. F. A. b. A. (1422). *Zâ'du'l-Mesîr fi'l-İlmî't-Tefsîr* (Abdurrezzak Mehdî, Tahk.). Beyrut: Daru'l-Kuttabî'l-Arabiyye.
- İbnü'l-Esir, E. H. İ. (1395/1965). *el-Kâmil fi't-Tarih*. (C. 1-13), Beyrut.
- İbn Hazm, E. M. A. b. A. (1985). *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*. Beyrut.
- İbn Kesîr, E. F. İ. (1420/1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm* (Sâmî b. Muhammed Selâme, Tahk.). (C. 1-8). Daru't-Tayyibe li'n-Neşr.
- İbn Kudâme, (trç.). *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Cumhuriyyeti'l-Arabiyye.
- İbn Manzûr, C. M. (1426/ 2005). *Lisânu'l-Arab* (Yusuf Bukaî, İbrahim Şemsuddîn, Nedâl Alî, Tahk.). (C. 1-4). Beyrut.
- el-Îcî, A. A. b. A. (1909). *Kitabü'l-Mevâkıf fi'l-İlmü'l-Kelâm*. Kahire.
- el-Kâdî, A. (1996). *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*. (Abdülkerim Osmân, Nşr.) Kahire.

- Kaya, R. (2004). İnciller ve Kur'ân'da Hz. İsa'nın İnsan ve Peygamber Oluşu. *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Bursa: 13(2), 37-58.
- Kitab-ı Mukaddes*, (1995). Eski Ahid. İstanbul: Orhan Matbaacılık Şirketi.
- Kitab-ı Mukaddes*, (2011). Yeni Ahid. (10. Baskı). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Köksal, A. (2005). *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Kurtubî, E. A. b. A. b. E. (1964). *el-Câmi' li Âhkâmi'l-Kur'ân* (Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Etfîş, Tahk.). (C. 1-20). Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısırye.
- Kutup, S. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. (1991). (Sâlih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, İbrahim Türklü, İbrahim Tüfekçi, Çev.). (C. 1-10). İstanbul: Dünya Yayınları.
- Makrizî, T. (1959). *el-Mevâiz ve'l-İtibar fî Zikr el-Hıtat ve'l-Âsâr*. Kahire.
- Mâturîdî, E. M. (2017). *Kitâbü't-Tevhîd* (Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Tahk.). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Mevdûdî, E. Â. (1986). *Tefhîmu'l-Kur'ân* (Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Hamdi Aktaş, Çev.). (C. 1-7). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mukâtil b. Süleyman, (1424/2003). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Ahmed Ferîd, Nşr.). Beyrut.
- Neşşâr, A. S. (1977). *Neş'etu'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*. İskenderiye.
- Ötenkaya, Y. (2018). Atomcu-Dualist-Teslis Anlayışına Karşı Mu'tezilenin Meydan Okuması: Yeni Bir Tanrı-Âlem Tasavvuru. *Kader Dergisi*. 16(2), 319-346.
- er-Râğîb, E. H. b. M. İ. (2015). *Müfredât (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)* (Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çev.). (4. Baskı). İstanbul: Yarın Yayınları.
- er-Râzî, F. E. A. (1990). *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)*. (C. 1-23). Ankara: Akçağ Yayınları.
- es-Sâbûnî, N. (1979). *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sâlebî, E. İ. (1370/1951). *Kitâbu'l-Arais fî Kasâisi'l-Enbiyâ*. Mısır.
- es-Sallâbî, A. M. (1433/2012). *el-Vasatiyyetü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Selvi, D. (2004). *Temel İnanç Esasları*. İstanbul: Semerkand Yayınevi.
- Şehristânî, M. b. A. (2015). *el-Milel ve'n-Nihal, Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, (Mustafa Öz, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Taberî, E. C. M. b. C. (1420/2000). *Camîu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Ahmed Muhammed Şakir, Nşr.). (C. 1-24). Kahire: Müessesetü'r-Risâle.
- Taberî, E. C. M. b. C. (1326). *Târîhu'l-Umem Ve'l-Mulûk*. Mısır.
- Tümer, G.- Küçük, A. (1997). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Vâhidî, E. H. A. b. A. N. (1959). *Esbâbu'n-Nüzûl*. Mısır.
- Zemahşerî, E. K. M. b. A. (1407). *el-Keşşâf ân Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*. Beyrut.